

Karabük Demir Çelik İşletmeleri

İnsanlığın iktisadi olarak çehresini değiştiren iki devrim yaşanmıştır. Bunlardan biri yaklaşık on bin yıl önce gerçekleşen “Neolitik Devrim” de denilen “Tarım Devrimi”dir. Bu devrimle insanlar avcı-toplayıcı ve göçebe yaşam biçiminden ilk üreticiliğe geçiş yapmışlardır. Tarım ve hayvancılığın başlamasıyla birlikte insanların yerleşik yaşam biçimine geçmesi söz konusu olmuştur. Başka bir ifadeyle uygarlığın da temelleri atılmıştır. İkinci devrim ise 18. yüzyılda yaşanan “Sanayi Devrimi”dir. Buhar gücü, demir ve çelikle sembolize olan sanayi devrimi sayesinde elle üretim yerini makinayla üretime bırakmıştır. Sanayi kapitalizmi ortaya çıkmıştır. Üretimdeki artışla birlikte gelir ve refah seviyesi de yükselmeye başlamıştır. Böylece, bugün dünya üzerinde çok açık bir şekilde gözlenen gelişmiş-geri kalmış ve gelişmekte olan toplumlar arasındaki farkın temellerinin sanayi devrimiyle atıldığı söylenebilir. Bu nedenle gelişmek isteyen ekonomi ve toplumların sanayileşmek gibi bir zorunlulukları vardır.

Osmanlı sanayii daha doğrusu manifaktürü, 19. yüzyılın başlarına kadar genel olarak iç talebi karşılayacak bir üretim kapasitesine sahiptir. Yani üretim ihracat odaklı değil, iç pazarın ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir. 19. yüzyılın başlarına kadar makineli üretim söz konusu değildir. Dolayısıyla başta İngiltere olmak üzere Batı Avrupa ülkelerinde yaşanan sanayileşme sürecinin bir benzerine Osmanlı Devleti’nde rastlamak mümkün olmamıştır. Osmanlı Devleti’nin sanayileşememesinin türlü nedenleri vardır. Bazı araştırmacılara göre kapitülasyonlar, iç gümrükler gibi uygulamalar, geleneksel sanayi üzerinde yıkıcı darbe yapmanın ötesinde modern bir sanayinin kurulmasını engelleyici etki yapmış ve 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması ile kapılarını serbest ticarete açan Osmanlı Devleti’nin yerli sanayii dış rekabete karşı koruma olanağını da yitirdiği ileri sürülür. Ancak Osmanlı Devleti’nin sanayileşememesinin tek nedeni Batı’nın Osmanlı ekonomisi üzerindeki etkisi, nüfuzu ve baskıları değildir. Osmanlı toplumsal ve ekonomik yapısına dayanan nedenler de rol oynamıştır. Osmanlı toprak düzeni, yani tımar sistemi, sanayileşme sürecine zemin hazırlayacak sermaye birikiminin oluşmasına engel olmuştur. Çok yaygın olmamakla birlikte müsadere uygulamaları da bu yönde etki yapmıştır. Osmanlı Devleti’nin yalnızca tımar sistemi ile değil ekonomik yaşamın her yönünde örneğin narh uygulamaları ile fiyatlar üzerinde olduğu gibi sıkı denetimi servet birikimini engellemiştir. Lonca ve gedik sistemlerinin, Osmanlı bürokrasisinin sanayileşmeye ilişkin tavrının, Osmanlı Devleti’nin senyoraj hakkını dahi kullanamamasının sanayileşmesini engelleyen unsurlar olduğu da ileri sürülmüştür. Bununla birlikte sanayileşme süreci yalnızca sermaye birikimi ile sağlanabilecek bir gelişme değildir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti’nde sermaye birikiminin sanayileşme sürecine zemin hazırlayacak bir düzeye ulaşmaması yanında teknik bilgi ve becerinin de çok sınırlı olduğu bilinir. Bunların hepsinin ötesinde kanaatkârlığı telkin eden Osmanlı toplumsal ve ekonomik dünya görüşünün de kapitalist bir birikimin ve sıçramanın yaşanmasını engellediği ileri sürülmüştür.

Bütün bu nedenlere karşın 19. yüzyılda devlet eliyle bir dizi fabrikanın kurulduğuna tanık olunur. Ancak Osmanlı Devleti’nin mali ve iktisadi sorunları, iç ve dış siyasal çalkantılar, bu yöndeki adım ve politikaların sürekliliğini engellemiş, başka bir ifadeyle istikrarlı bir şekilde sanayileşmek söz konusu olmamıştır. Dayandığı nedenler ne olursa olsun Osmanlı ekonomisinde kapitalist anlamda bir sanayileşmenin yaşanmadığı açık bir gerçektir. Osmanlı-Türkiye devlet adamları ve aydınları 19. yüzyıldan başlayarak bu sorunsal üzerine tartışmışlardır. İkinci Meşrutiyet döneminde yerli sanayii kurmak ve geliştirmek için adımlar atılmış, hatta bu yönde özel girişimleri desteklemek için 1913’de Teşvik Sanayi Kanunu Muvakkatı yayınlamışsa da ülkede hissedilir bir biçimde ve düzeyde sanayileşme süreci yaşanmamıştır. Deyim yerindeyse toplu iğnenin dahi yurt dışından ithal edildiği ülkede sanayinin ülke ihtiyaçlarını karşılama kapasitesi oldukça sınırlı, hatta yetersiz kalmıştır. Bunu rakamlarla da ifade etmek mümkündür. Örneğin

Osmanlı Devleti'nin son yıllarına ilişkin olarak hesaplanan gayrisafi milli hâsıla rakamları içinde sanayiinin payına bakınca 1907'de %10,17, 1913'de %10,16 ve 1914'de %10,13 gibi küçük bir paya sahip olduğu görülür. Keza sanayi üretiminin yetersizliğini göstermesi açısından sanayi üretiminin tüketimi karşılama oranına da bakılacak olursa 1913 yılı sanayi sayımına göre ülkenin sınai mal ihtiyacının %59,2'si dışarıdan yani ithalatla karşılanırken sınai üretimin iç talebi karşılama oranı %40,8'den ibarettir.

Cumhuriyeti kuran kadro, 1911 Trablusgarp Savaşı, 1912-13 Balkan Savaşları, 1914-18 Birinci Dünya Savaşı, Mütareke ve 1922 sonbaharına kadar süren Milli Mücadele göz önüne alındığında on yılı aşkın bir süre kesintisiz denebilecek şekilde savaş ve siyasal çalkantılarla meşgul olmuşlardır. Milli Mücadele'nin Ankara Hükümeti'nin başarısıyla sona ermesi, ufukta barış sürecinin belirmesiyle ülkenin yeniden inşası düşüncesi doğmuştur. Daha Cumhuriyet kurulmadan hatta Lozan görüşmeleri sona ermeden gerçekleşen 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde ekonominin ve kalkınmanın önemini hatta zorunluluğunu Gazi Mustafa Kemal Paşa *"siyasi, askeri muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsunlar, iktisadi muzafferiyetler ile tetviç edilmezlerse husule gelen zaferler payidar olamazlar, az zamanda söner."* diyerek vurgulamıştır. Sanayinin ve özellikle maden sanayinin önemini ise 1 Kasım 1925'te TBMM'de yaptığı konuşmasında *"Sanayi fabrikalarına, sanayii madeniyeye müteveccih umumi alaka ve teşebbüsü temin edecek çare ve tedbirleri bulmak mübrem ve hayati ihtiyaçlarımızdandır."* diyerek ifade etmiştir.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın sanayileşmenin önemine dair bu ifadesine ve 1920'lerde atılan adımlara yani 1925'te Osmanlı Devleti zamanında kurulmuş fabrikaları tek çatı altında toplayan Türkiye Sanayii ve Maadin Bankası'nın kurulmasına, 1927'de Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun gündeme gelmesine karşın, Türkiye'de sanayi ülkenin ihtiyacını karşılayabilecek düzeye ulaşmamıştır. Bunun birçok nedeni olmakla birlikte 1923'te Lozan Antlaşması'yla 1929'a kadar Türkiye'nin gümrük duvarlarıyla yerli sanayini koruma şansından mahrum kalmasını ve ticaret sermayesinin bu rejimin sürmesi için gayretini ifade etmekte yarar vardır.

1929 Dünya İktisadi Krizi'nden dolayı Türkiye gibi tarım ürünü ihracatçısı ülkelerin gelirleri, bu ürünlerin uluslararası piyasalarda fiyatları düştüğü için azalmıştır. İhracat gelirleri azaldığından ithalat olanakları da kısılmıştır ve ithal edilen tüketim mallarının kapasitesi daralmıştır. Buna karşı başvurulacak yöntemlerden biri sermaye ihracıdır ki; bu yöntemi uygulamak kriz nedeniyle mümkün olmamıştır. Bir diğer yöntem ise ithalatı denetleyen koruma önlemlerine başvurulmasıdır. Bu bağlamda ithal ikameci yatırımlar gündeme gelmiştir. Özellikle şeker, un ve kumaş üretimine dair ithal ikameci yatırımlar yapılmaya başlanmıştır. 1930-1931 yıllarında önce dış ticareti denetleyen korumacı bir yapı kurulmuştur. Bu iki yıllık sürecin ardından ise iktisadi devletçilik gündeme gelmiştir. 1930'lar boyunca devlet, yatırımcı, işletmeciler ve denetleyici bir aktör olarak ekonomiye yön vermeye başlamıştır.

Bu süreçte sanayileşme hız kazanmıştır. 1934'de Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı gündeme gelmiştir. Bu planla mahalli ve bölgesel tarım üretimi ve doğal kaynakları işlemek üzere fabrikaların kurulması; yurt dışından satın alınan temel tüketim mallarının ve bu mallardan da özellikle tekstil ürünlerinin yurtiçinde üretimine öncelik verilmiştir. Kurulacak fabrikaların hammadde ve işgücü kaynaklarına yakın olması gözetilmiştir. Planda öngörüle yatırımlarının yaklaşık üçte biri madencilikle ilgilidir. Yapımı planlanan sanayi tesisleri arasında Karabük'te kurulacak olan demir ve çelik fabrikası da yer almıştır.

Fabrikanın neden Karabük'te kurulduğunun da üzerinde durmak gerekir. Kuruluş yerinin enerji kaynağına yani Zonguldak ve havalisinde çıkarılan taş kömürüne ve yararlanılacak iş gücüne de yakın olması önemlidir. 1937'de MTA'nın çalışmaları sonucu Sivas Divriği'de keşfedilen ham demir cevherinin Karabük'e kadar demiryoluyla taşınması

mümkündür. Son olarak kurulduğu yıllarda var olan askeri teknoloji göz önüne alınınca muhtemel bir askeri saldırı karşısında korunaklı bir bölge olduğu da söylenebilir.

Karabük'te demir ve çelik fabrikası kurulması işi Sümerbank'a verilmiştir. Bu amaçla yapılan ihale sonucu 29 Eylül 1936'da İngiliz H.A. Brassert şirketi ile anlaşma yapılmıştır. Finansal kaynak ise İngiliz hükümeti ile 10 Kasım 1936 tarihinde yapılan 2,5 milyon Sterlin tutarındaki kredi anlaşmasıyla çözülmüştür. Tesisin temeli ise 3 Nisan 1937'de İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine ve Başvekil İsmet İnönü tarafından atılmıştır. İnönü törende yaptığı konuşmada fabrikanın kurulmasında Atatürk'ün rolünü şu sözlerle anlatmıştır:

“Demir ve çelik fabrikalarının endüstri bakımından olduğu kadar memleket müdafaası için olan yüksek ehemmiyetine de bilhassa dikkatinizi celp etmek isterim. Bu fabrikalar her ihtiyaç için istediğimiz demir ve çeliği temin etmekle memleket müdafaası bugünden sonra daha geniş temellere istinat etmiş olacaktır. Her bakımdan memlekete bu kadar lüzumlu ve faydalı olan bu fabrikaları vücuda getirmek Atatürk'ün büyük bir ehemmiyet verdiği başlıca mevzuu idi. Bugün temelini atmaya sevinç duyduğumuz bu fabrikaların kurulması için çalışılmış, uzun müzakereler ve tetkiklerde bulunulmuştur. Bu yolda kararlaştırılmış olan sayısız zorlukları gidermek ve kuruluşlarını tahakkuk ettirebilmek için başlıca istinat ettiğimiz kuvvet Atatürk'ün bitmez tükenmez muzaheret ve yardımı olmuştur. Memlekette esaslı ve devamlı her varlığın düşünücüsü ve yaratıcısı olan Atatürk'ün yüksek adını sonsuz sevgi ve saygılarla huzurunuzda ve bütün millet karşısında anmak benim için bahtiyarlık ve şerefli bir vazifedir.”

Türkiye'nin ilk ağır sanayi tesisi olan Karabük Demir ve Çelik Fabrikası'nın inşası, İngiliz uzmanların yanı sıra Türk mühendis, teknisyen ve işçilerinin çabasıyla kısa sürede tamamlanmıştır. 6 Haziran 1939'da enerji santralinin çalışmaya başlaması ile ilk üretim başlamıştır. 9 Eylül 1939'da ise ilk yüksek fırın ateşlenmiştir. Ertesi günü yani 10 Eylül 1939'da ise ilk demir üretilmiştir.

Fabrika, Sümerbank'a bağlı Demir Çelik Fabrikaları Müessese Müdürlüğü tarafından yönetilmiştir. 13 Mayıs 1955 tarih ve 6559 sayılı kanunla kurulan Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğü'ne bağlanmıştır. 1995'te özelleştirilen “fabrika kuran fabrika” olarak ünlenen fabrika bugün Türkiye'nin en büyük 26. sanayi kuruluşudur.

Murat KORALTÜRK

KAYNAKÇA

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1997.

BAŞ, Arda, “Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Karabük Ziyareti 1938”, **Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, C 5, S 7, 2019, s.99-111.

BORATAV, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009**, İmge Kitabevi Yay., Ankara 2011.

CEBECİK, Hasan, **Türkiye'nin Sanayileşmesi Sürecinde Ağır Sanayii Kuruluşu Olarak Karabük Demir ve Çelik Fabrikası 1937-1995**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017.

DEMİR, Özkan, **Cumhuriyet Dönemi Madencilik Politikaları ve Etibank'ın Rolü**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2017.

ERSOY, Hüseyin Lütfi, **Belgelerle Karabük Demir Çelik Fabrikası'nın Kurulma Süreci ve Karabük (1924-1944)**,

İstanbul b.y.y.

<https://www.kardemir.com/> Erişim Tarihi:07 Ekim 2020.

İLERİ, Turgut, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Türkiye’de Madencilik’in Genel Durumu ve Atatürk’ün Madencilikle İlgili Düşünceleri”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, C 19, Sayı 1, 2011, s.287-296.

KARATAY, Ali, **Demir Çelik Karabük Bir İşçi Kentinin Hikâyesi**, İletişim Yay., İstanbul 2018.

KOÇ, Nurgün, “Türk-İngiliz Dostluğunun Tezahürü ve Karabük Demir Çelik Fabrikalarının Kuruluşu”, **Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi**, Yıl 6, S 11, 2011, s.27-50.

KÜTÜKÇÜOĞLU, Metin, **Millî Şef Dönemi’nde Karabük**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.

ÖZ, Hilal, **Atatürk Döneminde Madencilik (1923-1938)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara 2018.

TAMZOK, Nejat, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminden Çok Partili Döneme Madencilik Politikaları 1861-1948”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 63, S 4, 2008, s.179-204.

YURTOĞLU, Nadir, “Cumhuriyet Döneminin En Önemli Ağır Sanayi Hamlesi: Karabük Demir ve Çelik Fabrikası (1939-1960)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 33, S 96, 2017, s.155-204.

09/09/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/karabuk-demir-celik-isletmeleri/?pdf=3546> adresinden erişilmiştir